

Т.О. Федоренко

аспірант
Донецький державний університет управління

С.В. Погребняк

кандидат педагогічних наук

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІЗАЦІЇ У ФУНКЦІОНУВАННІ МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДИТЯЧІЙ І МОЛОДІЖНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті розглянуто проблеми гуманізації у функціонуванні механізму запобігання та протидії дитячій і молодіжній злочинності. Аргументовано, що такі послідовні етапи механізму, як "відбування покарання" і "ресоціалізація", доцільно трансформувати в паралельні, що дасть змогу уникнути засвоєння неповнолітніми норм кримінального середовища й потенційно знизить ризик рецидивної злочинності.

Ключові слова: злочинність, гуманізація, механізм, кримінальне середовище, рецидивна злочинність, діти, молодь.

Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [1] визначає основні напрями, реалізація яких передбачає посилення відповідальності родини, суспільства й держави за процес виховання і становлення дітей, забезпечення дотримання прав і свобод дітей, які потрапили у конфлікт із законом, шляхом підвищення рівня їх правового та соціального захисту, зменшення рівня дитячої злочинності.

Метою цієї концепції є побудова в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, здатної забезпечити законність, обґрунтованість і ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила в конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням і подальшою соціальною підтримкою.

Для досягнення поставленої мети сформульовано ряд актуальних завдань, які потребують вирішення:

- удосконалення системи профілактики дитячої злочинності на основі застосування відновних та проактивних методик;
- забезпечення ефективного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку;
- сприяння розвитку відновного правосуддя;
- створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації [1].

Зазначені завдання і концепція в цілому відображують застосування принципу гуманізації у функціонуванні механізму запобігання та протидії дитячій і молодіжній злочинності, реалізація якого потребує адекватного наукового обґрунтування і методичного забезпечення, спрямованих на збереження результативності цього механізму.

Концептуальною і методичною основою забезпечення гуманізації у функціонуванні механізму запобігання та протидії дитячій і молодіжній злочинності є: праці з кримінології, що відбивають основні закономірності поведінки злочинців, таких авторів, як С. Алімов, Ю. Антонян, С. Бузинова, А. Гуров, Г. Дашков, В. Емінов, В. Єрмаков, В. Звирбуль, А. Казаріна, В. Лунєєв, В. Овчинський, З. Радько, А. Яковлев; чинне законодавство, що регулює процесуальні й загальні питання, які стосуються неповнолітніх правопорушників; дослідження, проведені в рамках теорії менеджменту, що дають змогу формувати й удосконалювати механізми державного управління з метою підвищення їх ефективності та результативності, відображені у публікаціях Г. Атаманчука, Л. Гордієнко, Г. Губерної, В. Дорофійенка, М. Корецького, О. Мірошник, Д. Норта, А. Оболенського, О. Поважного, С. Поважного, Ф. Поклонського, А. Турила.

На сьогодні основною проблемою у функціонуванні механізму запобігання та протидії дитячій і молодіжній злочинності, що потребує вирішення із застосуванням напрацьованих вищенаведених авторів, є забезпечення гуманізації без втрати результативності.

Метою статті є обґрунтування варіанта вирішення проблеми гуманізації механізму запобігання та протидії дитячій і молодіжній злочинності.

Механізм запобігання та протидії дитячій і молодіжній злочинності передбачає реалізацію таких етапів: профілактика злочинності, позасудові заходи, судовий процес, рішення суду/призначення покарання, ресоціалізація та реінтеграція. Основною метою його функціонування при цьому є зниження рівня дитячої і молодіжньої злочинності.

Внесення корекцій у роботу цього механізму потребує врахування історичного досвіду, що ілюструє ефективність тих чи інших

заходів у заданих умовах зовнішнього середовища. Проблема злочинності неповнолітніх актуалізувалась у суспільстві переважно в перехідні, кризові періоди його розвитку, що дає змогу розглянути існуючий досвід її регулювання й оцінити його ефективність на сучасному етапі суспільних трансформацій.

Так, на початку ХХ ст. результатом наповнених роботи благодійних організацій, педагогічних колективів виправних установ для неповнолітніх і представників Головного тюремного управління стало Положення про виховно-виправні заклади для неповнолітніх 1909 р. [2], підготовлене на основі окремих статутів конкретних виховних притулків. Засновниками виховних виправних установ, відповідно до положення, могли виступати уряд, земства, міста, духовні установи, громадські організації і навіть приватні особи.

Положення про виховно-виправні заклади для неповнолітніх як основну мету цих установ затвердило моральне виправлення осіб, які в них перебувають, підготовку їх до чесного трудового життя. Цієї мети досягають шляхом організації їх релігійно-морального, розумового та фізичного розвитку на основі початкової загальної освіти, а також навчання практичних професій, що дають їм можливість добувати засоби до існування власною працею. Вік неповнолітніх, котрі могли бути направлені у виховно-виправні установи, був встановлений у межах від 10 до 17 років. Таким чином, поступово створювалася правова основа діяльності виправних закладів для неповнолітніх і відповідно до неї формувалася і розширювалася їх мережа. До початку 1917 р. у системі Головного тюремного управління функціонували 57 колоній і притулків, у яких перебувало 2570 вихованців [2].

Загальновідомо, що покарання у виді позбавлення волі передбачає регламентований законодавством визначений комплекс правообмежень для осіб, які вчинили злочини. Не були винятком у цьому плані виховно-виправні заклади й особливі приміщення при в'язницях для неповнолітніх злочинців у дореволюційній Росії. І, водночас, правове становище, а отже, й обсяг режимних правообмежень для цієї категорії засуджених мали свої відмінності, що виражалися в такому: особи, які відбували покарання у виховно-виправних закладах, утримувались без охорони, а нагляд за ними здійснювався силами педагогічного персоналу; вони мали право на побачення з родичами і близькими без обмеження; за гарну поведінку їм могла бути надана відпустка з виїздом до місця проживання терміном до трьох діб.

До неповнолітніх засуджених не застосовувалися такі заходи дисциплінарного впливу, як поміщення в карцер, позбавлення права на побачення з родичами і близькими.

На засуджених неповнолітніх не поширювалися вимоги закону Державної Думи "Про заняття арештантів працею й отримуваний від цього дохід" від 06.01.1886 р. Водночас,

архівні матеріали свідчать про прагнення адміністрації виправних закладів залучити неповнолітніх правопорушників до соціально значущої трудової діяльності. Приміром, підлітки, які утримувались у Рязанському виправному притулку для неповнолітніх, займалися виготовленням продукції для задоволення потреб аграрного сектору [2]. Зароблені ними гроші витрачались на розвиток матеріальної бази притулку, закупівлю продуктів харчування, шкільного приладдя, одягу для вихованців з незаможних родин. Тривалість робочого дня для неповнолітніх регламентувалася в кожному конкретному випадку статутом виховно-виправного закладу, але не могла перевищувати сім годин на добу (ч. 2 ст. 29 Положення про виховно-виправні заклади для неповнолітніх) [2]. Варто зауважити, що на момент аналізу цей показник становить не більше ніж дві години на добу.

В арсеналі засобів виховно-виправного впливу домінувало морально-релігійне виховання, метою якого було формування законослухняної особистості. Неповнолітні, що відбували покарання у виді позбавлення волі, зобов'язані були відвідувати заняття в школі, розташованій на території виховно-виправного закладу. Курс навчання неповнолітніх ув'язнених організовувався відповідно до вимог церковнопарафіяльних шкіл. У цілому програма навчання неповнолітніх у виховно-виправних закладах включала: Закон Божий за правилами того віросповідання, до якого належав кожний учень, читання, письмо й арифметику в межах програми однокласного початкового училища Міністерства народної освіти. За наявності умов і можливостей учні могли здобути елементарні знання й з інших наукових предметів. Крім загальноосвітніх дисциплін, особлива увага приділялася професійному навчанню, у зв'язку з чим у кожному притулку й колонії утворювалися майстерні (столярні, слюсарні, ковальські), де під керівництвом досвідчених наставників неповнолітні засуджені здобували професійні навички, необхідні в умовах життя на волі.

Таким чином, духовне виховання, освіта і трудова діяльність у цілому становили програму ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у минулому.

Сьогодні, у кризовий період розвитку суспільства, проводиться гуманізація законодавства щодо неповнолітніх.

Так, Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні передбачає створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації шляхом:

- розробки корекційних, освітньо-інформаційних і психолого-педагогічних програм;
- розробки й упровадження в систему реабілітації заходів виховного, профілактичного, культурного та духовного характеру;
- сприяння створенню служби пробації для неповнолітніх, однією з функцій якої

може бути збір, узагальнення й надання суду інформації соціально-психологічного характеру про особу неповнолітнього правопорушника, а також забезпечення здійснення належного патронажу щодо неповнолітніх, котрі перебувають у спеціальних виховних установах чи звільнені з них, сприяння їх соціальній адаптації і реінтеграції, зокрема, шляхом забезпечення таких неповнолітніх соціальним житлом, надання допомоги в працевлаштуванні, здобутті освіти;

- надання соціально-психологічної підтримки неповнолітнім правопорушникам і їх родинам;
- залучення неповнолітніх правопорушників до суспільно корисної праці [1].

Цей комплекс заходів реалізується в процесі гуманізації видів покарання і радикальному зниженні випадків, що вимагають ізоляції неповнолітніх правопорушників.

У кримінології визначено, що покарання відіграє роль допоміжного, а не головного засобу боротьби зі злочинністю. При всьому своєму величезному потенціалі впливу на поведінку людей, покарання розглядають як останній довід держави. Воно застосовується відповідно до злочинного діяння, коли засоби впливу, застосовувані іншими органами, виявилися або свідомо можуть виявитися не-ефективними.

Покарання має три мети:

- а) відновлення соціальної справедливості;
- б) виправлення засудженого;
- в) запобігання здійсненню нового злочину.

Мова в цьому випадку йде про юридичне виправлення засудженого. Домогтися юридичного виправлення засудженого – це той максимально можливий результат, на який здатне кримінальне покарання. Виправлення є мінімальною програмою корекції свідомості засудженого, суть якої полягає в тому, щоб пристосувати його до нормального життя в суспільстві, зробити його безпечним для людей.

До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк [3].

До них також можуть бути застосовані додаткові покарання у виді штрафу і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Відповідно до положень Кримінального кодексу України:

- громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання цього виду покарання не може перевищувати двох годин на день;
- виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року;
- арешт полягає в утриманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг шістнадцяти років, в умовах ізоляції у спеціально пристосованих установах на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти днів;
- покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути визначене на термін від шести місяців до десяти років. Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах [3].

З огляду на вищевикладене, можна виділити декілька рівнів тяжкості вчиненого злочину, з яких випливають різні види покарань (табл.).

Таблиця

Характеристики покарання неповнолітніх залежно від тяжкості вчиненого злочину

Рівень тяжкості вчиненого злочину / покарання	Характеристики покарання неповнолітніх правопорушників		
	Навчання	Трудова діяльність	Ізоляція
I рівень / громадські роботи	+	+	-
II рівень / громадські або виправні роботи	-	+	-
III рівень / арешт	-	+	+
IV рівень / позбавлення волі	+	+	+

Як видно з таблиці, запропоновано два підходи до реалізації покарання, що здійснюються без ізоляції, і два підходи, засновані на ізоляції і трудовій діяльності.

Стосовно цього зазначимо, що у кримінології, як зарубіжній, так і вітчизняній, нагромаджено достатньо даних, які відповідають не тільки вимозі закономірності, а й вимозі закону: це так званий закон Ф. Листа, сформульований понад 150 років тому: "чим раніше людина вчиняє у своєму житті злочин, за який її карають позбавленням волі, тим більше імовірність того, що вона знову вчинить злочин". Існують й інші,

встановлені останнім часом закони: "чим небезпечніший злочин, тим вище імовірність здійснення його особою, яка раніше вчиняла злочин", "чим інтенсивніша і стійкіша будь-яка форма поведінки, що відхиляється, тим вище імовірність переходу від менш небезпечних до більш небезпечних форм".

Отже, принцип зниження випадків ізоляції неповнолітніх правопорушників відповідає базовим закономірностям поведінки особистості, проте в сучасних умовах його реалізація потребує додаткової інфраструктури. Крім того, процес ресоціалізації особистості злочинця, що здійснюється без його ізоляції, по-

требує інтегрального підходу, який включає не тільки освіту і трудову діяльність, а й інші види діяльності, характерні для соціалізованого представника визначеного віку, у тому числі – гру і спілкування. В іншому разі процес ресоціалізації буде неповним.

Висновки. Таким чином, втілення принципу гуманізації на етапі відбування покарання полягає не тільки в мінімізації випадків ізоляції неповнолітніх правопорушників, що, як правило, й забезпечує їх соціалізацію в кримінальному світі і є основним моментом, який потребує усунення, а й в об'єднанні процесів ресоціалізації та відбування покарання, нерозривних у реальній дійсності. Так, процес відбування покарання в разі ізоляції проходить паралельно засвоєнню порушником норм кримінального середовища, необхідне ж досягнення зворотного результату – ресоціалізації – варто здійснювати не після, а в процесі відбування покарання. У такому разі послідовні етапи механізму запобігання та протидії дитячій і молодіжній злочинності трансформуються в паралельні, що дасть змогу уникнути засвоєння неповнолітніми норм кримінального

середовища і потенційно знизить ризик рецидивної злочинності.

Список використаної літератури

1. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Положение о воспитательно-исправительных заведениях для несовершеннолетних // Свод законов. – Т. XIV. – СПб., 1913. – С. 263–278.
3. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>.
4. Принципи системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [Електронний ресурс] // Проект реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. – Режим доступу: www.youthjustice.org.ua.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2013.

Федоренко Т.А., Погребняк С.В. Проблемы гуманизации в функционировании механизма предупреждения и противодействия детской и молодежной преступности

В статье рассмотрены проблемы гуманизации в функционировании механизма предупреждения и противодействия детской и молодежной преступности. Аргументировано, что такие последовательные этапы механизма, как "отбывание наказания" и "ресоциализация", целесообразно трансформировать в параллельные, что позволит избежать усвоения несовершеннолетними норм криминальной среды и потенциально снизит риск рецидивной преступности.

Ключевые слова: преступность, гуманизация, механизм, криминальная среда, рецидивная преступность, дети, молодежь.

Fedorenko T., Pogrebnyak S. Humanization problems in functioning of the mechanism of the prevention and counteraction of children and youth criminality

Humanization problems in functioning of the mechanism of the prevention and counteraction of children and youth criminality have been considered.

It is defined that the mechanism of the prevention and counteraction of children's and youth criminality assumes realization of following stages: criminality preventive maintenance, extrajudicial actions, litigation, judgment / punishment appointment, re-socialization and re-integration. Thus, the main objective of its functioning is decrease in level of children and youth criminality.

Significance levels of the committed crime which are followed by various kinds of punishments have been allocated. It has been offered two approaches to realization of punishments which are carried out without isolation and two approaches, based on isolation and parallel labour activity.

The principle of decrease in cases of isolation of minor offenders which answers the base laws of person behavior has been proved. Its realization in present conditions will demand an additional infrastructure. Besides, re-socialization process of the criminal persons, carried out without his isolation, will require the integrated approach including not only education and labour activity, but also other kinds of activity, typical for the socialized representative of the given age, including game and communication. Otherwise, process of re-socialization will be incomplete.

Thus, reflexing a humanization principle at a stage of punishment completion consists not only in minimization of isolation cases of minor offenders which, as a rule, provides their socialization in the criminal world and is a high light demanding elimination, and also – in association of processes re-socialization and completion of punishment, indissoluble in reality. So, process of punishment completion in case of isolation passes in parallel mastering of the criminal environment norms by the infringer, the return result which is necessary to achieve – re-socialization – should be carried out not after, but in the course of punishment completion. In that case consecutive stages of the mechanism of the prevention and counteraction of children and youth criminality are transformed in parallel that will allow avoiding mastering by minors of the criminal environment norms and will potentially lower risk of recurrent criminality.

Key words: criminality, humanization, mechanism, criminal environment, recurrent criminality, children, youth.